

balkanskega vprašanja na demokratični podlagi. Leta 1913 je prevzel od A. Dermote urejanje socialne revije Naši zapiski, ki dobiva pod Tumovim uredništvom vse bolj značaj socialistične revije. Položaj Tume se je v JSDS z odhodom strankinega prvaka Etbina Kristana sredi leta 1914 v ZDA še okrepil, saj je dosegel, da so sedež stranke preselili iz Ljubljane v Trst. Med svetovno vojno je zavzel pacifistično internacionalistično stališče in upal, da bo pozitiven rezultat vojne priznanje avtonomije malim narodom. Nastali spor med "mladimi" in "starimi" znotraj JSDS v letih 1917-1918, v katerem je zmagala struja "mladih" na čelu z Antonom Kristanom, je pomenil za Tumo svojevrstno razočaranje. Ker se Tuma ni strinjal niti z oportunistično pozicijo "mladih", ki narodnoosvobodilnih teženj niso združevali s socialnoosvobodilnimi, niti s strankino politiko podrejanja nacionalističnemu meščanstvu, je izstopil iz vodstva JSDS. V letu 1918 je opazno zlasti njegovo angažiranje okrog tržaškega vprašanja; odklanjal je nacionalistični pristop v reševanju tega vprašanja in zagovarjal proglasitev "nezavisne mestne republike", obenem pa očital tržaškemu delavskemu gibanju, da je zamudilo priložnost, da ob koncu vojne okliče "svobodni Trst". Zaradi nezadovoljstva z uradno politiko JSDS se je lotil vzpostavljanja socialistične organizacije v Slovenskem Primorju. "Jeseni 1919 sem povzročil, da se je JSDS na Primorskem razpustila ter združila z italijansko stranko v kraljevini. Vsled razkoša med socialisti in komunisti sem se jeseni 1920 odtegnil političnemu delu, ter zakopal v svojo pisarno in literarno delo. Dobro mi je šele sedaj. Po prepričanju sem komunist, ker vidim v svetovni zgodovini po krščanstvu v komunizmu veliki politični, socialni sistem, ki edini more dvigniti človeštvo." Po razcepju med italijanskimi socialisti in komunisti (1921), Tuma v naslednjih letih ni član nobene izmed političnih strank.

Ko se je Tuma poleti 1924 iz Gorice, kjer je preživel trideset let, preselil v Ljubljano, je bilo to zanj zelo boleče, saj je bil na Gorico zelo navezan; še leta 1925 je razmišljal, da bi se z družino preselil v Rusijo. V Ljubljani je nadaljeval z odvetniško prakso, mnogo pisal (od politične in družboslovne publicistike do književnih, historiografskih, domoznanskih in planinskih spisov) ter se ukvarjal z organizatorskim in mentorskim delom v društvih (Slovensko planinsko društvo, Prijatelj prirode, Svoboda...). Leta 1929 je izdal knjigo Imenoslovje Julijskih Alp, naslednje leto pa knjigo Pomen in razvoj alpinizma, medtem ko je v rokopisu ostala njegova alpinska terminologija. Pisal je tudi spomine, ki so izšli posmrtno (Iz mojega življenja, 1937).

Pričujoče delo prinaša 1153 pisem, ki so nastala med leti 1893 (pisma Mariji Gianola, bodoči soprogi) in 1935, ko je H. Tuma umrl. Ob tem je potrebno povedati, da je Tuma od leta 1894 skrbel za osebni arhiv in vso korespondenco (pisma korespondentov in kopije njegovih pisem); del tega gradiva mu je med svetovno

vojno zgorel: "Že v začetku svojega političnega nastopanja sem mislil, da bom kdaj dajal javnosti račun o svojem delu, in sem zaradi tega skrbno hranil razne listine, zapisnike in liste. A skoraj ves moj bogati arhiv z ogromnim gradivom o društvenem, združnem in kulturnem delu na Goriškem je vzela vojna". V Pismih so vsi prejemniki in odposiljalji (568 osebnih imen, organizacij in časnikov) - navedeni v abecednem vrstnem redu. Tumova pisma so objavljena v vsebinsko neokrnjeni obliki (popravljeni so le očitne tipkarske napake), v jezikih, v katerih so bila napisana (slovenščini, nemščini, italijanščini, angleščini, francoščini, ruščini, češčini, poljščini, srbohrvaščini), ter s potrebnimi opombami, kjer so pojasnjene osebe, problemi in dogodki, ki jih pisma opisujejo in navajajo. Že bežen pogled na kazalo osebnih imen oziroma Tumovih korespondentov (Viktor Adler, Otto Bauer, Anna Frey, Giacomo Matteotti, František Modraček, Karl Renner, Dimitrije Tucovic...), samo potrjuje že večkrat izrečeno trditev, da je bil Henrik Tuma nedvomno eden najprodornejših Slovencev vseh časov.

V tem kontekstu lahko samo pritrdimo besedam prof. Jožeta Pirjevca v Spremni besedi, v kateri opozarja na široo vrednost izdanega dela: "... Henrik Tuma se ni samo zavedal prelomnosti časa, v katerem je živel, temveč je znal v njem oblikovati svojo misel in akcijo na izviren in zavzet način: vzgojen v liberalnem duhu, je zgodaj razumel pomembnost socialnih vprašanj modernega delavca in kmeta in se z vsem žarom svojega močnega temperamenta zavzel v njun prid, pri čemer mu je uspelo povezati angažiranost za socialno pravičnost, narodno dostojanstvo in demokratično ureditev v harmonično celoto... Branje Tumovih pisem je prilika za razumevanje slovenske, avstrijske in evropske družbe na začetku stoletja pa tudi za razmislek o poteh in stranpoteh, ki smo jih prehodili od časa, ko so nastala. Gre za izjemen dokument včerajšnjega, ali bolje, predvčerajšnjega sveta, ki se vključuje v zakladnico naše nacionalne dediščine kot dragoceno pričevanje o prelomnem in burnem zgodovinskem trenutku, ko sta bila Gorica in Trst še krepko vpeta v politično, kulturno in socialno tkivo slovenskega naroda. Tudi v tem smislu so Tumova pisma dragocena, saj nam pričajo, kako zelo se je naš bivanjski prostor zožil zaradi novih meja, ki jih je prinesel propad habsburške monarhije..."

Avgust Lešnik

Zorko Jelinič: *POD SVINČENIM NEBOM, SPOMINI TIGROVSKEGA VODITELJA*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, 248 str.

Zorko Jelinič brez dvoma sodi med pomembne osebnosti primorske zgodovine 20. stoletja. V svojem relativno razgibanem življenju (trinaest let mu je poleg

vseh ostalih tegob odtegnila ječa oziroma konfinacija) je na lastni kozi doživel vso tragiko krvaveče Primorske: mladost v Avstro-Ogrski, grozote nehumane soške fronte, "osvobodilno" italijansko okupacijo slovenskih krajev v Furlaniji - Julijski krajini, fašizem in z njim povezano sistematično raznarodovanje ter iztrebljanje slovenske kulture. Izkusil je tudi nemški nacizem druge svetovne vojne in nenazadnje še dolgoletno pozabo malone vsega svojega dela pri svojih slovenskih rojakih. Po zaslugi njegovega sina, pisatelja Duška Jeliničiča, ki je skupaj s polsestro Rado Jeliničič uredil pričujočo knjigo in jo pripravil za tisk, smo končno dobili avtentično iskreno pripoved, pričevanje o "svinčenih časih" in hkrati nekakšen intimni testament predstavnika generacije zaznamovane s kulturno-prosvetnim agitatorstvom in antifašizmom. To pa je seveda daleč od nekakšnega podrepištva in labilne nacionalne zavesti, kakršno nekateri slabovidni "raziskovalci" slovenske preteklosti tudi v današnjih časih poskušajo podtakniti našim primorskim rojakom tostran in onstran slovensko-italijanske meje.

Življenska pot je Zorka Jeliničiča iz rojstnega kraja Loga pod Mangrtom popeljala širom Primorske. Najprej se je z družino preselil v Podmelec, nato je obiskoval realko v Idriji. Na ljubljanski univerzi je bil študent filozofske fakultete, kasneje pa je študij nadaljeval v Padovi, vendar ga ni dokončal. V Ljubljani je navezal pristne stike s Klementom Jugom. Najprej ju je zblížala velika ljubezen do gora, kasneje pa zlasti istomiselnost pri obravnavanju nekaterih filozofsko eksistenčnih vprašanj, ki jim je Jeliničič dodal izrazito narodno-obrambne poudarke. To pristno prijateljstvo je prekinila prezgodnja Jugova smrt, Jeliničič pa je svoje delovanje usmeril v oživljanje kulturno-prosvetnih organizacij na Primorskem. Ob porajanju fašizma so Jeliničič in njegov krog spoznali, da ima slovenski in hrvatski narod na Primorskem in v Istri skupnega močnega nasprotnika, ki mu raznarodovalno delo omogoča popolno obvladovanje javnega življenja v tedanji italijanski državi. Zlasti slovenska manjšina je bila povsem getoizirana in prepuščena ciljem večinskega naroda. Jeliničič je že takrat spoznal, da ni pričakovati bistvene podpore od kraljevine SHS in zato je bila njegova odločitev o konkretni organiziranosti kulturno-prosvetnih društev na podeželju izjemnega pomena tudi za nadaljnje širjenje samoohranitvenih jeder. Ko je z letom 1926 fašizem začel ukinjati slovensko javno besedo in življenje in ko legalna sredstva političnega boja niso obrodila nikakršnih sadov, se je v mladih Primorcih spontano porodila zamisel o ilegalni borbi zoper fašizem in njegovo zatiranje slovenske manjšine. Rodilo se je torej narodno-revolucionarno gibanje, ki je zrastle iz dejavnosti mladinskih društev, iz mladoliberalnega goriškega kroga, mladih Istranov in ob moralni podpori levicarske mladine. Nastala je organizacija TIGR, Zorka Jeliničič pa je bil od samega začetka eden njenih ideologov in najbolj

dejavnih članov. Ker pa so tigrovci svoje delovanje velikokrat dopolnili s sabotažami, je kmalu sledil val aretacij, ki jih je oblast sprožila leta 1930 in kasneje. Eden izmed aretirancev je bil tudi Jeliničič in postal je glavni obtoženec rimskega procesa leta 1931. Obsojen je bil na dvajset let zapora, vendar je bil po devetih letih amnestiran. Dolge zaporniške dneve je prebil v krajih Civitavecchia, San Geminiano in v Steni.

Jeliničičeva pričevanja so v pričujoči knjigi dopolnjena s poglobljenim zgodovinskim esejem Milice Kacin Wohinz. Pred nami je tako izredno zanimiv "preplet" živega pričevanja in strokovne zgodovinske analize, ki plastično odslikava pezo "svinčenih časov" iz katerih se je v najbolj dramatičnih trenutkih izoblikoval duh primorskega človeka. Položaj naših preprostih (trmastih in ponosnih) rojakov je bil tedaj malone brezupen, tako v socialnem kot v kulturnozgodovinskem smislu. Nekateri pa so se odločili za kljubovanje kruti usodi in na to nas bo poleg ostalega še dolgo spominjala tudi lani postavljena spominska plošča tigrovcem na Nanosu. Nekaj skromnih besed na kannitem podstavku pove veliko, doslej vse preveč zamolčano resnico: "Jeseni 1927 so se na Nanosu zbrali svobodoljubni primorski fantje Albert Rejec, Zorko Jeliničič, Jože Dekleva, Dorče Sardoč, Andrej Šavli in Jože Vadnjal ... ter prižgali baklo prvega antifašizma v Evropi ...". Jeliničičev spomin je ohranjen tudi v imenu planinske kočice na Črni prsti, stari goriški študentje so mu leta 1986 odkrili v Podmelcu spominsko ploščo, del planinske poti tržaških planincev po tržaškem Krasu pa prav tako nosi njegovo ime.

Jeliničičevi spomini se v pričujoči knjigi zaključijo z letom 1943, vendar je potrebno omeniti vsaj še nekaj fragmentov iz njegove biografije, ki dopolnjujejo njegovo življensko pot. Ni odveč poudariti tudi njegovo postkonfinacijsko angažiranost na raznih področjih, ki je dobila nov zamah od 15. septembra 1944 ko je bil izvoljen v Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje ob Francetu Bevku, Branku Babiču, dr. Joži Vilfanu, dr. Lavu Čermelju in drugih. Novi organ tedanje ljudske oblasti na Primorskem je bil izvoljen na Lazni v Trnovskem gozdu in sicer prav v stavbi, v kateri je Jeliničič že daljnega leta 1927 pripravil ilegalno zborovanje mladih primorskih antifašistov. Po osvoboditvi maja 1945 je prišel v Trst in sprva deloval kot poverjenik za prosveto pri PNOO za Slovensko Primorje. Največ življenske energije pa je nato posvetil aktivnosti, ki jo je uspešno opravljal že v obdobju med leti 1924 - 1927. Tudi v povojnem času je torej postavljaj nadvse pomembno mrežo prosvetnih in kulturnih organizacij na Tržaškem in Goriškem. Poleg tega je ustanovil Gregorčičevo založbo, deloval je kot publicist in organizator planinstva zlasti v Trstu. Z velikim navdušenjem se je loteval tudi domoznanske tematike, zlasti ga je privlačila toponomastika. Umril je v Trstu 13. julija 1965, prav na petinštirideseto obletnico požiga tržaškega Narodnega doma.

Ob letošnji trideseti obletnici njegove smrti pa je morda še najbolj prav, da zadnjo besedo prepustimo njegovi hčerki Radi Jelinčič: "Zdaj mirno počiva na goriškem pokopališču. Z njegovega groba se odpira razgled na gore, ki jih je tako ljubil in tako dolgo pogrešal v življenju. Kakor mu živemu ni bilo mar, če je bil zatajen in pozabljen, tudi v smrti ne potrebuje časti in priznanj. A pozabljeno ne sme biti trpljenje in upor njegovega primorskega ljudstva. Res je to ljudstvo, kakor pravijo, mehko in miroljubno, toda njegova srž je trda kakor Tržaški Kras in tolmínske gore. Molče prenaša krivice, a jih ne pozablja. Ko mera prekipi, je v svojem uporu trdo in nepopustljivo, ne zlomita ga ne nasilje in ne čas. Tolmínski punt in protifasistični upor sta samo najvidnejša dokaza za to."

Slavko Gaberc

Bogdana Tome Marinac: OBČINA IZOLA - Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1993. - (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje)

Konec tretjega decenija tega stoletja so ameriški socialni antropologi začeli metode, ki so jih do tedaj uporabljali le za preučevanje "primitivnih", rodovno-plemenskih kultur, aplicirati na sodobne družbe. Rodile so se t.i. community studies, težišče raziskovalnega dela pa je od posameznih kulturnih elementov prešlo na manjše teritorialne skupnosti. Predmet, namen in cilj tovrstnih študij je način življenja, ki je tako postal ena temeljnih opredelitev sodobne etnologije. Na Slovenskem sta jedino na tem področju zaorala Anton Mrkun in Vinko Möderndorfer.

Mrkunova Etnografija velikotlaškega okraja je izšla leta 1942, obravnava pa zaradi civilizacije in industrije izginevajočo tradicionalno kulturo 144 vasi na izbranem področju. Bolj interdisciplinarnega značaja je Möderndorferjeva Slovenska vas na Dolenjskem (1938), ki s pomočjo večletnega neposrednega opazovanja razmer in z obdelavo statističnega gradiva predstavi Šentjurij pod Kumom. Leta 1948 je Etnografski muzej v Ljubljani organiziral sistematične zbiralne akcije. Po ravnatelju muzeja imenovane Orlove ekipe so kot delovni priročnik uporabljale standardiziran vprašalnik, ki je po tematskih sklopih obravnaval elemente materialne, socialne in duhovne kulture. Delu so se pridružile tudi druge etnološke institucije in muzeji, vodilo pa jih je zanimanje le za tradicionalno ljudsko kulturo in za posamezne kulturne elemente. Korenitejša študija mikro-rajonov je bila zanemarjena, šlo je bolj za "pobiranje koščkov, preden konca ne vzamejo". V sedemdesetih letih je bil zasnovan projekt "Način življenja Slovencev v XX. stoletju", v okviru katerega so bile izdelane vpra-

šalnice za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja. V zbiranje podatkov o ljudskokulturnih sestavinah naj bi vnesle več organiziranosti, pripomogle pa k raziskovanju etnološke problematike v obliki krajevnih monografij. Temeljile so na dotedanjih izkušnjah slovenskih etnologov in na tradicionalnih predstavah o predmetu etnologije. Zaradi prizadevanj, da bi se etnološko delo posodobilo, so bile oplemenitene z nekaterimi novimi vidiki. Vseeno pa se je raziskovalec urbanih in urbaniziranih naselij v mnogih primerih (življenje v stanovanjskih blokih, promet, industrija ...) lahko oprl le na lastne izkušnje in iznajdljivost. Akcijo je finančno podprla Raziskovalna skupnost Slovenije, nje izvedbo pa je zagotavljalo sodelovanje med institucijami (Slovenski etnografski muzej, Inštitut za narodopisje pri SAZU, Oddelek za etnologijo na Filozofski fakulteti itn.). Regionalne študije v sedemdesetih letih še niso imele ustrezne veljave. Na oddelku za etnologijo Filozofske fakultete so tako uvedli seminar za topografijo, študentje pa so topografsko tematiko pogosteje vključevali v študijske raziskovalne obveznosti. Čeprav ni metodoloških razlik med preučevanjem preteklosti in sedanjosti, je poudarek bil na dvajsetem stoletju. Kompleksne krajevne študije se navadno zadovoljijo z novejšo dobo, saj lahko le izobilje in raznolikost virov predstavi način življenja v vsej medsebojni prepietenosti in barvitosti. Med drugim pa tako zastavljene etnološke raziskave služijo konkretnim potrebam slovenske družbe (npr. turizem, prehrana, medicina ...). Raziskave se vežejo na prostor, ki ga naseljujejo pripadniki slovenske etnične skupine, upoštevajo pa tudi zamejstvo, izseljeništvu ipd. Topografsko plat je v tej zvezi treba razumeti kot kar najbolj opredeljeno krajevno izhodišče pri preučevanju zgodovinskega razvoja na izseku družbenega življenja, ki je predmet etnološkega zanimanja. Na ravni občine pa bi se, po mnenju nekaterih švicarskih etnologov (P. Hugger, R. Braun), najbolj spoznali socialni odnosi, gospodarsko delovanje, prepietenost ljudskokulturnega življenja itn. Po nekaterih naziranjih so prav monografske raziskave temelj etnološkega dela, njihova sinteza pa je etnološka kartografija.

Kot že več zvezkov Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja je tudi monografija občine Izola nastala kot diplomatska naloga, ki jo je avtorica pred knjižno izdajo dopolnila. Bralec se seznanj z notranjim ustrojem področja (geografski položaj, jezik, politični in cerkveni upravni okviri, zdravstvo, trgovina, promet in zveze ...), z demografskim in gospodarskim razvojem, s poklicno, narodno in socialno strukturo, s prodorom inovacij v tradicionalno ljudsko kulturo in z razpadanjem le-te itn. Pozornost je posvečena trem značilnim naseljem: Šared (razložena vas), Korte (gručasta vas) in Izola (urbano središče občine). Tudi z vidika periodizacije je področje bivše cone B v marsičem posebnost, ki humanističnim vedam, v prvi vrsti pa etnologiji, nudi obilo raziskovalnih vzpodbud. Zgodovinski dogod-